

ВЛАДА: ПРОТОДЕРЖАВНІ, ДЕРЖАВНІ ТА ПОСТДЕРЖАВНІ ФОРМИ

Г.Б.Новіков

студент факультету соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті здійснена спроба філософського осмислення анархії як такого типу владних відносин, за якого необхідність у державі відпадає. Проінтерпретований зміст понять „анархія”, „постдержавний тип владних відносин”, „влада” в їх історичній генезі.

Ключові слова: анархія, перетворена форма, постдержавний тип владних відносин, суспільне самоуправління.

Влада – це спосіб організації системи суспільних відносин, побудованих на принципах субординації (якщо це влада «над»), або ж координативної (якщо це влада «для») діяльності взаємодіючих суб'єктів. Причому, у випадку «влади над» має місце суб'єкт-об'єктний тип відносин, має місце не взаємодія, а переважно – вплив...

Зрозуміло, що влада – це не лише відношення, а й відповідні інституційні форми та ідеологічна складова. Багатоманіття людського життя зумовлює і велике розмаїття типів владних взаємодій (владні відносини у побуті, на виробництві, в науці тощо). Ми – про владу політичну.

Зміст, форма й характер влади не тільки відбивають рівень розвитку суспільства, а й є його засадничою ознакою, оскільки вона напряму пов'язана з базовим виробничим відношенням: відношенням власності на засоби виробництва. Адже «... зовсім не випадково слова «влада» і «власність» – однокореневі. У кого власність, у того і влада...» [4].

В свою чергу, українське суспільство останні 15 років переживає період найбільш активних трансформацій саме в царині засадничих принципів політичної організації суспільства і заміни старої системи влади на... щось інше. Практика вищезазначених змін показала і продовжує демонструвати, що просте перенесення в Україну закордонного – навіть вдалого «там і тоді», – досвіду організації політичної (державної) влади та життя суспільства в цілому, без його адаптації до цілком конкретних, певних умов та без урахування історичної специфіки не тільки не дала у форсовані терміни бажаних позитивних результатів, а, навпаки, багато в чому носить деструктивний характер і є руйнівною для українського суспільства в цілому.

Тому є цілком природним, більше того – нагальним та вкрай актуальним завдання звернення теорії, включно і філософської, до вказаної проблематики, завдання пошуку та прагнен-

ня суспільного ідеалу, включно і так званої національної ідеї, або, хоча б – оптимального устрою суспільного життя, який би цілком виключав, або хоча б мінімізував притаманні реальному (наявному) суспільству негативні явища.

На думку автора, досить доречним та вчасним у цьому контексті є теоретичне звернення та всебічне дослідження феномену анархії. Адже, не зважаючи на протиріччя, які містяться у комплексі уже суцільних теорій про суспільство, ґрунтоване на засадах анархії (а, можливо, і завдячуючи їм, цим протиріччям), можна, – за умови тверезого та зваженого, наразі: науково-бездоганного підходу до проблеми, – віднайти, виокремити, дослідити, використати та актуалізувати весь той потенціал, що вони (теорії анархії та практики їх застосування) містять у собі, та, дотримуючись при такому розгляді досліджуваного об'єкта усталеної діалектичної ритміки: «теза» (протодержавні форми влади), «антитеза» (власне державна форма влади), вийти на «синтез» (постдержавну форму існування владних відносин, ідей та інститутів), який, до речі, і можна якнайяскравіше проілюструвати на прикладі владних відносин, заснованих на засадах анархії.

Протодержавні форми влади були продуктом свого часу. Вкрай низький рівень розвитку продуктивних сил, при якому люди ціною неймовірних зусиль забезпечували своє існування, обумовлював і цілком певну організацію постаючого суспільного виробництва. Постає все: суспільство, виробництво, організація... Єдиним господарським осередком суспільства (а, власне, ще лише постаючого суспільства-спільноти (вже не стадо, ще не суспільство)) в ту епоху був материнський рід. На першому етапі розвитку родової спільноти материнський рід був первісною комунією, відносини власності в

якій були цілком протоколективістськими, що визначало і протоколективний характер виробництва й споживання. Розподіл був зрівнювальним. У родовій комуні не було ніякої інституалізованої форми влади, – була рівність всіх її членів, – розрізнення суто фізіологічне – чоловіки і жінки. Рівність у злиденності. Єдиним регулятором поведінки членів роду була воля спільноти, родова мораль, що виражалася в спільній думці й закріплювалася в традиціях і звичаях. Які наслідувались, збагачувались, транслювались прийдешнім поколінням. Рід був єдиним трудовим осередком й, відповідно, основною одиницею всього постаючого соціального устрою.

Перехід від першої фази родової спільноти до другої, що характеризується визріванням передумов для переходу до класового суспільства, пов'язаний з появою надлишкового продукту. Можна припустити, що в історичному розвитку людства поява надлишкового продукту відноситься до часів безроздільного панування полювання й рибальства. Але міцна основа для регулярного виробництва надлишкового продукту була закладена лише з появою землеробства й скотарства в середині неоліту. Раніше людина за допомогою знарядь лише привласнювала життєві засоби, які знаходила у природі в готовому вигляді. Виникнення землеробства й скотарства означало, що людина почала виробляти, – продукувати, – засоби до існування, почала підкорювати і контролювати природні процеси. Поява надлишкового продукту спричинила обмін, у процесі якого натуральний поділ праці між колективами поступово перетворився у суспільний. Першою формою суспільного поділу праці, таким чином, був поділ праці між трудовими осередками. Поряд з колективною власністю виникла й поступово поширилася і особиста, індивідуальна власність. Принцип зрівняльного розподілу почав в усе більшій мірі доповнюватися новим, відповідно до якого безпосередній виробник мав більше виключних прав на продукт своєї праці, більш, аніж всі інші співродичі.

Поява парного шлюбу й парної родини означало виникнення між людьми, що належали до різних родів, якісно нових соціальних відносин, причому не колективних, а індивідуальних, виникнення першого соціального осередку, який складався з індивідів, які належать до різних родів, і тому перебували поза родом, об'єднувались суто соціальним зв'язком. Енгельс пов'язував появу парної родини «...з розвитком економічних умов життя, ...з розкладанням древнього комунізму...» [3, 56-60] і підкреслював, що «...різні форми родини розвиваються лише згодом, з розкладання родових союзів» [3, 364-369].

За другою фазою родового суспільства постає перехідна епоха перетворення родового суспільства в класове. Можливість експлуатації людини людиною виникла з появою надлишкового продукту. Але вона змогла перетворитися в дійсність лише тоді, коли перетворення особистої власності в приватну породило прагнення до нагромадження багатств, дало стимул до індивідуалізації виробництва, що сприяло проникненню обміну усередину виробництва, колективів, викликало до життя майнову диференціацію тощо. На цій стадії військовополонених, яких раніше або знищували, або приймали в рід, почали перетворювати в рабів. Виникнувши, рабство у великій мірі сприяло становленню приватної власності, індивідуалізації виробництва, розвитку обміну. Виникають зачатки суспільного поділу праці між індивідами, родинами, спільнотами тощо.

Експлуатація рабів уможливила швидке нагромадження значних багатств у руках окремих осіб і виділення родової знаті. Авторитет людини все більшою мірою почав визначатися не його особистими якостями, а розмірами приналежного йому багатства. У руках заможних людей опинилися пости родових старійшин і племінних вождів.

З появою приватної власності, війни, головною метою яких було захоплення рабів і майна, стали відігравати величезну роль. Вони набувають політичного характеру. Більша частина здобичі діставалася родовій знаті, що сприяло зміцненню її влади. Таким чином, формування рабовласницької родової аристократії неминуче спричинило початок становлення публічної влади, що стоїть над суспільством. На цій стадії розвитку рядові родичі й одноплемінники утворювали апарат насильства, спираючись на який родова знать експлуатувала рабів і тримала їх у покорі. Становлення держави відбувалося у формі військової демократії. Війни були чинником, що прискорив підготований попереднім розвитком процес виникнення нових соціальних утворень – союзів племен (фратрій).

Виокремлення рабовласницької верхівки із самого початку супроводжувалося зuboжінням рядових членів суспільства, що виражалася у появі поряд з людьми, які ведуть самостійне господарство, осіб, які вже втратили таку можливість, які стають об'єктом експлуатації. Суспільство остаточно розколюється на класи, між якими розгортається боротьба. Клас експлуататорів у таких умовах уже не може нав'язувати свою волю суспільству без наявності особливого апарату примусу, насильства. З утворенням

такого апарату завершується процес становлення держави й тим самим – класового суспільства.

Що таке держава? Це форма, в якій економічно панівний клас консолідується як «ми», як організована сила, як кулак. Проти якого з розчепіреними пальцями, навіть якщо їх більше – складно...

У давні часи було заведено не розрізняти державу і суспільство, ототожнювати їх, сприймати як органічну єдність. У Стародавньому Китаї вважалося, що держава – "Піднебесна" – є взагалі земним світом, над яким Небо поширило свою владу. Небо – то якась верховна всезагальність, універсальна регулююча сила, що уособлює розум, доцільність і вищу справедливість, опікується Піднебесною і керує нею. Так, Конфуцій, відповідно до поширеної у ті часи патріархально-патерналістської традиції, уподібнював її великій родині, де влада імператора («сина неба») й решти можновладців вважається за владу батька й старших членів сім'ї. Ось чому він називав головною чеснотою управителів ненасильницьку добродієність, а головною чеснотою підданих – беззастережну та повну відданість правителю.

Традицією Стародавньої Індії було сприймати державу як єдиний організм, а її інституції – як члени, частини, органи тіла, що є похідними від плоті царя.

У свідомості людей античного суспільства переважало уявлення про державу як вираження спільних для всіх вільних членів громади інтересів (Платон), зокрема – потреби перемагати людську слабкість і долати страх перед світом (Полібій), жити разом, охороняти власність (Ціцерон). На думку Демокріта, держава втілює в собі спільне благо й справедливість. Інтереси держави є понад усе, і турботи громадян мають бути спрямовані на якнайкраще її влаштування та управління нею. Згодом державу почали визначати як певне правове утворення, як узгоджене правове спілкування, як спільний правопорядок тощо. Людей завжди цікавило питання, чи є держава свідомим витвором якоїсь сильною й розумною людиною або групи людей, чи, може, вона виникла внаслідок об'єктивних, не залежних від людської волі процесів, так само, як відбуваються явища природи. Продуктом саме природного розвитку називав державу Арістотель. Він вважав, що держава (поліс) постає тоді, «коли виникає спілкування, зв'язок між сім'ями й родами задля благого життя та самоцінного існування». Мислитель уподібнював державу до таких первинних людських спільнот, як сім'я й поселення. При цьому державу він вважав найвищою формою спілкування, яка обіймає і містить у собі всі інші. Людина, на думку Арістотеля, є істотою політичною, й тільки у державі, у політичному спілку-

ванні можливе повне здійснення людської природи. Марк Туллій Ціцерон, вважаючи державу здобутком та надбанням усього народу, додає до цього визначення ще й взаємну згоду громадян у питаннях права. «Народ – не будь-яке об'єднання людей, котрих зібрали до купи у будь-який спосіб, а об'єднання багатьох людей, які пов'язані між собою згодою у питаннях права та спільністю інтересів» [5].

Стародавній Рим породжує образ держави як певним чином інтегрованої й упорядкованої території. Чи не найголовнішим політичним поняттям тут постає поняття «Римська земля». Взагалі з епохою стародавнього Риму пов'язують формулювання ідеї державності як такої. «Якщо антична Греція була явищем, в першу чергу, культурним і культуротворчим... то культура Риму – це була культура політична, державна, військова, правнича. Коли в осередді антично-грецької культури стояла особистість, індивідуальність, то в осередді культури Риму стояла дисципліна, ієрархія, організована цілісність, що обіймала всі «провінції» і знаходила для кожної індивідуальності її місце... Рим залишив величаві і вічні скарби в царинах державного будівництва, військової, державної організації, а – передусім – в галузі права» [5]. Важко не погодитись. Чого варте одне лише римське право...

В уявленні людей стародавнього світу існували в єдності, в злитті Бог і Держава. Держава забирала собі не тільки плоть підданого, а й душу, безроздільно панувала над ним не лише фізично, але й духовно. Зазіхання, замах на владу держави вважалися злочином і блюзнірством одночасно. Пізніше християнська віра виступає за цілковите підпорядкування людини Господові, бо ж держава є творінням Всевишнього. Такі ідеї стали однією з причин гонінь, яких зазнавало раннє християнство. Вивільнення особи з-під залежності від держави (протиставлення "Божого" та "кесаревого") дозволяло не розчиняти індивідуальне у державному, зберігати хоча б духовну автономію особи, що й стало у подальшому однією із засад ідеології правової держави.

У політичній свідомості середньовіччя домінувала ідея про те, що в людях споконвіку існує прагнення гуртуватися й жити в державі, бо поодиноці вони не можуть забезпечити своє життя. Ця думка була провідною у поясненні сутності й причин виникнення держави. Вважалося, що «кожна влада від Бога» і що діяльність государя подібна до діяльності Бога, бо вони обидва спочатку упорядковують світ, суспільство, вла-

штовують певний порядок у ньому, а вже потім – управляють.

Метою, призначенням держави, вчив Фома Аквінський, є "спільне благо", забезпечення умов для гідного, розумного життя, збереження необхідного для цього порядку. Здійснення такої мети потребує захисту недоторканності існуючої феодально-станової ієрархії, збереження упривілейованого становища верстви нововладців і багатіїв, усунення нижчих верств від впливу на суспільство, дотримання усіма приписаного Богом обов'язку підкорятися вищим верствам, правителям, які уособлюють державу. "Спільне благо" в державі може бути досягнуте, на думку Фоми, тільки за умови дотримання принципу, згідно з яким досконалість Всесвіту вимагає, щоб у світі була наявна нерівність.

Гуго Гроцій під впливом ідей Арістотеля й Ціцерона називав державу "досконалим союзом вільних людей, встановленим заради дотримання права й загальної користі". Джон Локк відстоював переконання, що держава – це сукупність людей, які об'єдналися в одне ціле під орудою ними самими ж установленого загального закону, створили судову інстанцію, яка є правоспроможною домагатися уладнання конфліктів між ними й карати злочинців. Держава, на його думку, відрізняється від інших форм колективності (сімей, панських маєтностей, господарських артілей тощо) тим, що тільки вона втілює політичну владу, тобто право в ім'я суспільного блага створювати закони, впроваджувати санкції для регулювання відносин і збереження власності, а також право застосовувати силу для дотримання цих законів і захисту держави від нападу ззовні.

Після розколу "третього стану", на тлі поглиблення суспільного розшарування й потрясінь буржуазних революцій, під впливом їх наслідків у Європі, починаючи з XVIII сторіччя докладалися неабиякі зусилля з метою вкоренити замість ідей суспільної угоди концепції, згідно з якими держава є втіленням волі як такої, універсального політичного розуму, ідеї закону, моральності тощо.

Так, ще Гегель вважав, що держава є реалізацією ідеї розуму, свободи й права, всезагальних інтересів буття. Ідея держави, на думку мислителя, виявляє себе потрібно: 1) як безпосередня дійсність у вигляді індивідуальної держави; тут йдеться про державний лад, внутрішнє державне право; 2) у відносинах між державами як зовнішнє державне право; 3) у всесвітній історії.

У XIX – на початку XX сторіччя набула теоретичного обґрунтування, поширення та практичного використання висловлена вже доволі давно ідея про класову природу держави, про боротьбу класів між собою як головну причину її

виникнення, рушійну силу її існування. Ще Томас Мор переконував, що держава є змовою багатих проти бідних.

Марксистське розуміння природи держави було викладене Фрідріхом Енгельсом у праці «Походження сім'ї, приватної власності й держави» (1884). В ній обстоювалася теза, згідно з якою держава виникла через те, що общинно-родовий лад «був підірваний поділом праці та його наслідками – розколом суспільства на класи» [3, 28-178].

Вже безпосередньо у К.Маркса читаємо про сутність держави: "Держава є тією формою, в якій індивіди, що належать до пануючого класу, здійснюють свої спільні інтереси і в якій все громадянське суспільство конкретної епохи віднаходить своє концентроване вираження" [3, 28-178]. У сферу діяльності держави входять «специфічні функції, які випливають із протилежності між урядом та народними масами» [3, 28-178], тобто між пануючою верствою і рештою населення. Разом з тим К.Маркс наголошував на визнанні держави такою силою, яка відповідає і за здійснення всезагального інтересу, за «виконання спільних справ, які впливають із природи будь-якого суспільства» [3, 28-178], – будівництво шляхів сполучень, зрошувальних систем, захист кордонів, збереження існуючої економічної та соціальної структури, дотримання порядку тощо.

«Держава, – зазначав Петро Кропоткін, – щось значно більше, ніж організація адміністрації з метою впровадження «гармонії» в суспільстві, як це викладають в університетах. Це організація, випрацьована й удосконалена впродовж трьох сторіч, щоб підтримати права, що їх здобули певні класи, й користатися з праці трудящих мас; щоб розширити ці права й створити нові, які ведуть до нового закріпачення знедолених законодавством громадян, щодо групи осіб, угаразділих від щедрот урядової ієрархії. Такою є справжня сутність держави» [1]. «Держава – це машина для підтримання панування одного класу над іншим», – наголошував В.І.Ленін, це «організоване насилля одного класу для придушення іншого» [2].

Пам'ятаючи про те, що «усе тече, усе змінюється» – розглядати державу як щось одвічне та довічне – було б, як на нас, вкрай невірно. Вже не кажучи про те, що в такому випадку ми входимо в контроверзу з принципом історизму, що взагалі несумісне з наукою, з щирим та неупередженим підходом до осмислення будь-якого культурного, – не кажучи вже про державу, – утворення. Однак, справа не лише в цьому. Протиріччя

«держава» – «суспільство», до, слова: вельми штучно свого часу створене, протиріччя зовнішнє, недіалектичне, усе частіше «вирішується» не на користь останнього, попри усю неприродність саме такого результату. Адже: держава – лише один з незчисленних «органів» суспільства-«організму». Не може організм підпорядковуватись органу. Не може бути визнаний за достойний імператив: «людина для держави», «суспільство для держави». Хоча «людей державних» зрозуміти можна...

Із інституції, яка першочергово і поставала, як цілком певна структура по забезпеченню життєдіяльності усього суспільного організму, в один із моментів, вона починає трансформуватись в режимі підміни в організм, який до речі, ми можемо спостерігати і у сучасному нам житті: коли увесь організм (суспільство) починає забезпечувати життєдіяльність органа по забезпеченню життєдіяльності (держави). Втім, тому, хто вільно володіє методологією виникнення, поставання та існування перетворених форм, цього зайвий раз пояснювати – зайве...

Ця ситуація не є суто українською, а чи ж то новою та ексклюзивною. Це цілком певна особливість та етап у розвитку усього людства. Однак, на нашу думку, ця ситуація з одного боку – стагнує, а з іншого – форсує перехід суспільства на новий, якісно новий ступінь його організації. Зовсім не виключено, що цим новим, постдержавним типом владних відносин у новому суспільстві може бути анархійний тип. Звісно,

при його бездоганно науковому осягненні та інтерпретації. А саме – як самоорганізація особистостей в формі суспільного самоуправління, суцього в формі практичної всезагальності, кореневою системою якого є місцева самоврядність. Звісно, також суцця в формі практичної всезагальності.

Рівною за значущістю даних є необхідність наукової роботи по соціально-культурній та політичній «реабілітації» самого поняття «анархія». Одним із істотних кроків у цьому напрямку буде робота по розрізненню змісту понять «анархія» та «анархізм», оскільки останній, на переконання автора (про це в одній із наступних наших наукових розвідок) ні що інше, як перетворена форма анархії.

Безперечно, що для таких докорінних – якісних, – змін, які безперечно передбачає зміна суспільного устрою, окрім теоретичного обґрунтування таких змін (основ), які безперечно є, особистого бажання певної групи (груп) прихильників таких змін і такої теорії, які теж є, необхідно ще, щоб такі зміни стали ще й історичною необхідністю, щоб склались всі об'єктивні та суб'єктивні умови, виникли необхідні детермінанти, сформувались суб'єкти дії тощо.

Цих елементів та передумов здійснення, суспільство, організоване на засадах анархії, на нашу думку, ще не має. Поки що...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кропоткин П.А.* Хлеб и воля. Современная наука и анархия. – М.: Правда, 1990. – 386 с.
2. *Ленин В.И.* Полное собрание сочинений. – Т. 39. – 370 с.
3. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. – Изд. 2-е. – Т. 21. – С. 56-60, 28-178; Т. 23. – С. 364-369.
4. *Новіков Б.В.* Творчість як спосіб здійснення гуманізму. – К.: ІВЦ „Політехніка”, 1998. – 310 с.
5. *Рябов С.Г.* Політологічна теорія держави. – К.: Тандем, 1996. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2006 р.

